IJCRT.ORG ISSN : 2320-2882

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)
An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

తెలంగాణ గిరిజన కథా - పరిణామం

డాక్టర్ బానోత్ స్వామి, కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయం

తెలుగు కథ సాహిత్యంలో గిరిజన కథలది ఒక ప్రత్యేక స్థానం, గిరిజనుల సంస్కృతి, సంప్రదాయాలు ఎలాంటి విశిష్టత ప్రత్యేకతలు కలిగి ఉంటాయో, ఆ కథలు కూడా అంతే వైవిధ్యం నింపుకొని సాగుతాయి. 1910 లో తెలుగు సాహిత్యంలో కథల తలుపులు తెరుచుకుంటే 1932 లో గూడూరు రాజేంద్ర రావు ‘చెంచి’ కథతో గిరిజన కథల ప్రవేశం మొదలైంది. ప్రారంభంలో గిరిజన జాతికి చేరువలో జీవనం సాగించిన అడవి బిడ్డలపై అభిమానం గల రచయితల నుండి అరకొరగా గిరిజన ప్రత్యేక కథలు వెలువడ్డాయి.

ముఖ్యపదాలు : జోన్జోర్, మాళావ్, కాయిదా, పర్వాడి, సిత్రం వేళ, అబ్కారి, మోమడా, హిమ్మత్

పరిచయం: గిరిజన కథ సాహిత్యంలో ముఖ్యంగా గిరిజనుల కంటే గిరిజనేతరులు కథా సాహిత్యం ఎక్కువగా రచన చేయడం జరిగింది. గిరిజన సాహిత్యంలో మాత్రంలో గిరిజనులు స్వయంగా వారి అనుభూతి, ఆవేదన, ఆలోచన పరంగా రాసిన గిరిజన రచయితలు చాలా తక్కువ మంది అని చెప్పవచ్చు. దీని ద్వారా గిరిజనేతరులు రాసిన గిరిజన సాహిత్యంలో పూర్తి పరిపక్వత ఉండకపోవచ్చు. అని నా వ్యక్తిగత యొక్క అభిప్రాయం. దీనికి కారణం ఎందుకనగా మనిషి తనకు తాను స్వయంగా అనుభవిస్తున్న జీవితాన్ని, లేదా అణచివేయబడిన సన్నివేశాలను, వారి మనస్సు లోతుల నుండి ప్రేరేపించబడి, సృజనాత్మక రచనలు చేయడం గొప్ప విశేషం, అయితే ఈ క్రమంలో గిరిజన ప్రజలు సరైన విద్యాభ్యాసం లేకపోవడం మూలంగా, సామాజిక స్పృహ లేకపోవడం వలన, సాహిత్య రచనకు నోచుకోలేదు. దీనికి ప్రతికూలంగా గిరిజనుల సమస్యలను, పోరాటాలను, జీవితాలను, అస్తిత్వలను, వారి నేపథ్యాలను, గిరిజనేతరులు సంక్షిప్తం చేయడానికి రచనగా పూనుకున్నారు.

ఈ క్రమంలో తెలంగాణలో అనేకమంది కమలు గిరిజన సాహిత్యంలో కథను పరిపుష్టం చేస్తూ వస్తున్నారు. తెలంగాణలో ముఖ్యంగా అల్లం రాజయ్య, ఉప్పల నరసింహం, కాలువ మల్లయ్య, బి.ఎస్ రాములు, గీతాంజలి, జాతశ్రీ, జీవన్, బోయ జంగయ్య, ముదిగంటి సుజాతరెడ్డి, తుమ్మేటి రఘువోత్తంరెడ్డి, దిలావర్, ఏ విద్యాసాగర్, పి చంద్, సమ్మెట ఉమాదేవి, జయదీర్ తిరుమల రావు, పెద్ది చంద్రలత, పధ్ధం అనసూయ, సిరంశెట్టి కాంతారావు, ప్రొఫెసర్ సూర్య ధనుంజయ్, శనిగరం వెంకటేశ్వర్లు, పెద్దింటి అశోక్ కుమార్, గోపి, భాగ్యలక్ష్మి, ఫణి కుమార్, భూక్య తిరుపతి నాయక్, ఆజ్మీర శిల్మా నాయక్, ఆచార్య గోనా నాయక్, భూపాల్, శాంతి, నారాయణ, రమేష్ కార్తీక్ నాయక్, మొదలగు రచయితలు గిరిజన సాహిత్య సాగరంలో కథ రచనలు కొనసాగిస్తున్నారు.

గిరిజన కథ రచయితలు: ఆదివాసి తెగలలో కూడా అక్షరాస్యత దినదిన ప్రవర్తనమానమై గిరిజనులలో కూడా రచయితలు ఆవిర్భవించారు. అంతకు ముందు గల వారి యొక్క మౌఖిక సాహిత్యంను అక్షరబద్ధం చేసే పని ప్రస్తుతం విస్తృతంగా జరుగుతుంది. గతంలో గిరిజనుల పోరాటాలు అన్యాయాలకు గురవుతున్న తీరు వారి కష్టాలు మాత్రమే కథ వస్తువులుగా కథలు వెలువడి అవి అన్ని సానుభూతి కథల జీవితంలో చేరిపోయాయి. దాని తర్వాత కాలంలో గిరిజనులు రాసిన కథల్లో విస్తృతమైన మార్పులు వచ్చి వారి సంస్కృతి సాంప్రదాయాలే కథావస్తువులుగా మారి స్వఅనుభవాలు కథల జాబితాగా తయారయ్యాయి. కథలు అవే అయినా వస్తువుల్లో భిన్నత్వం సంతరించుకొని అటు పాఠకులకు ఇటు పరిశోధకులకు పూర్తి సంతృప్తిని అందిస్తూ కథ సాహిత్యంలో గిరిజన కథలు ఒక ప్రత్యేకతను సంచరించుకున్నాయి. గిరిజన జీవితాలకు సంబంధించి విశ్వవిద్యాలయ స్థాయిలో విస్తృత పరిశోధనలు జరిగిన, గిరిజన కథల గురించి పరిశోధనలు ఇంకా ప్రారంభ దశలోనే ఉన్నాయి. భావి అవసరాలను దృష్టిలో ఉంచుకొని ఖమ్మంకు చెందిన ప్రముఖ సీనియర్ రచయిత జీవన్ అవిశ్రాంత సాహితీ కృషిలో భాగంగా సంపాదకత్వంలో 2009 లో సంవత్సరంలో 29 కథలతో ఇప్పపూలు గిరిజన సంచార తెగల కథ సంకలనం వెలువడింది. ఈ కథ సంకలనంలో 30% మంది సంచార జాతుల వారి జీవన దర్పణాలైనా కథలు మినహాయిస్తే మిగతావి అన్ని కథలు అచ్చమైన అడవి జాతి బిడ్డల కథలే.

జయధీర్ తిరుమలరావు, వంశీకృష్ణలాంటి లబ్ద ప్రతిష్టులైన రచయితల గోటురాళ్ల వంటి అప్త కావ్యాలు అదనపు ఆకర్షణ గల ఈ కథ సంకలనం నిజంగా తెలుగుకథా సాహిత్యంలో వెలువడిన తొలి గిరిజన కథ సంకలనంగా చెప్పవచ్చును. లంబాడ, గిరిజన కుటుంబాలలో పేదరికం వలన పుట్టిన ఆడపిల్లల సంతానాన్ని డబ్బులకు అమ్ముకుంటున్న పరిస్థితులకు అక్షర రూపం అయినా ఇప్పపూలు కథల్లో ఇప్పసారా తయారు చేయడం, కుటీర పరిశ్రమగా చెబుతూ పోలీసులు ఆ నెపంతో లంబాడా సామాజిక వర్గం వారిని శరీరకంగా, ఆర్థికంగా ఎలా దోచుకుంటున్నారో కూడా ఈ కథల్లో మరో కోణం ద్వారా చూపించారు.

ముందు తరం గూడూరు రాజేంద్ర రావు మొదలుకొని నేటి యువ గిరిజన కథకుడు రమేష్ కార్తీక్ నాయక్ వరకు 40 మంది కథకుల నవ్య కథ రీతులు గిరిజన కథా రచనలో మనం చదవవచ్చు. బహు విశాల వేదిక అయినా ఈ కథల పరిధిలో ప్రజా వాగ్గేయకారుడు పాటల పోరు బిడ్డ వంగపండు ప్రసాదరావు రాసిన కథ కూడా ఉండటం మరో విశేషం. నాగరికులు గిరిజన ఆవాసాలోకి వెళ్లడం, గిరిజనులు నాగరిక సమాజంలోకి రావడం మూలంగా సంస్కృతిక జీవనంలో మార్పులు వచ్చాయి. ప్రపంచీకరణ పరిణామాలు గిరిజనులను మరింత ఇబ్బందిలోకి నెట్టివేశాయి. గిరిజన గూడల్లోకి, తండాల్లోకి నాగరికుల చొరబాటు ఎక్కువయ్యాక వ్యాపార నాగరికుల బతుకులు అస్తవ్యస్తమయ్యాయి. ఈ పరిణామాలన్నీ తెలంగాణ కథకులు సమకాలీన కథ సాహిత్యంలో ప్రతిపాదింపచేస్తున్నారు. గిరిజనులకు సామాన్యంగా అన్ని తెగల, వర్గాల ప్రజల కంటే విలక్షణమైన ప్రత్యేకమైన జీవిత విధన ఉంటుంది. అదే పరిస్థితుల నుండి వారి సంస్కృతి సాంప్రదాయాలను ఆచార వ్యవహారాలు పుట్టుకొచ్చాయి. కానీ తర్వాత కాలంలో ప్రపంచీకరణ ప్రభావం మూలంగా వారి సంస్కృతి సాంప్రదాయాలు కనుమరుగైపోతున్నాయి.

తెలంగాణ రాష్ట్రంలో ఉన్న 13 అధికార గిరిజన తెగలు మరియు వివిధ ప్రాంతాల నుండి వలస వచ్చి నివసిస్తున్న మొత్తం 32 గిరిజన తెగల గిరిజనులు ఉన్న కొన్ని తెగలు మైదాన ప్రాంతాలకు బ్రతుకు జీవనం కోసం వలస వచ్చి అక్కడ ఉన్న సంస్కృతి సాంప్రదాయాలను, చదువు సందేహాలను అలవర్చుకున్నాయి. ముఖ్యంగా ఈ తెగలలో ఎరుకల, బంజార తెగలు మన మధ్యలో నివసిస్తున్నాయి. ప్రతి భాషకు సాహిత్యం ఉన్నట్లుగానే గిరిజన తెగలులో

కూడా తెగకు సంబంధించిన సామెతలు, పొడుపు కథలు, నీతి వాక్యాల్లో కూడా సాహిత్యం ఉంది. కాని అది మౌఖికంగా ఉంది. లిఖితపూర్వకంగా లేదు. జానపద సాహిత్యంలో ఉన్నట్లు మాదిరిగానే పాటలు పుక్కిట పురాణాల కథలు కూడా ఉన్నాయి. ఇది ఒకరి నుండి మరొకరికి మౌఖికంగా చెప్తూ వస్తున్న క్రమం. కాని వీటిని సేకరించి కొందరు వివిధ భాషల్లోకి అనువదించారు మరికొందరు యథాతథంగా పొందుపరుచుకున్నారు.

గిరిజనులు వలస జీవితాన్ని ప్రారంభించిన తర్వాత వీరి ఆచరణలో సాంస్కృతి సాంప్రదాయాల్లో మార్పులు వచ్చాయి నాగరికుల ప్రవేశం తర్వాత గిరిజనుల జీవితాలు చాలా దుర్భర పరిస్థితులను అనుభవిస్తూ వచ్చింది. వీటిలో భాగంగానే భూమికోసం గిరిజనుల ప్రత్యేక హక్కుల కోసం పోరాటాలు మొదలయ్యాయి. దానికి తోడుగా వీరి జీవితాలను కథ నవల రూపంలో రాయడానికి ప్రయత్నం చేశారు. తెలుగు సాహిత్యంలో ప్రవేశిస్తున్న జీవితాలలో గిరిజనుల జీవితాలు కూడా తెలుగు సాహిత్యంలో కాలంలో భాగంగా మారాయి. తెలుగు కథ గిరిజన జీవితాన్ని సమస్యలతో ముడిపడి ఉన్న వారి మమతను చాటుతూ ఉంది. నేడు ఈ కోణం పూర్వం కంటే కొంత ఎక్కువగానే ఉంది.

గిరిజన కథా వికాసం: గిరిజన సాహిత్యం గురించి ప్రస్తావించాలంటే ఈ సాహిత్యం ఈ మధ్యకాలంలో వస్తున్నది కాదు. చింతా దీక్షితులు వారు రచించిన 'సుగాలి' కుటుంబం (సాహితి పత్రిక, 1921) అలాగే చెంచు దంపతులు (1922 సఖీపత్రికలో) 'చెంచు రాణి' అనే కథలు వెలువడినాయి. అని అక్కిరాజు రమాపతి గారు తెలిపారు. అలాగే వీరి నుండి వచ్చిన సంచార, అర్ధ సంచార జాతుల గురించి మొట్టమొదటగా వచ్చిన కథలని విమర్శకులు తెలిపారు. గూడూరు రాజేంద్ర రావు 1925లో భారతి పత్రికలో 'చెంచి' అనే కథను ప్రచురించినట్లుగా తెలుస్తుందని వి.ఆర్.రాసాని గారు పేర్కొన్నారు. అసలు సాహిత్య రూపంలోకి రావడానికి చిత్రించడానికి కారణం గిరిజనుల నిత్యదారిద్ర్యం, అవిద్య, అజ్ఞానం, అమాయకత్వం, మూలంగా రోజురోజుకీ చిద్రమైపోతున్న గిరిజన బతుకుల్లో అనేక రూపాల్లో వ్యక్తం అవుతున్న అలజడి, ఆరాటం, పోరాటం, ఎప్పటికప్పుడు తన రూపాన్ని మార్చుకొని వందల ఏళ్ల నుండి అడవి బిడ్డలకు కలిగిన అభద్రతాభావం తెలుగు కథకున్ని కూడా కదిలించాయని వి.ఆర్. రాసాని పేర్కొన్నారు. గిరిజన కథలు రాసిన వారిలో దాదాపుగా గిరిజనేతర కవులు ఎక్కువగా ఉన్నారు. దీనికి ప్రధాన కారణం గిరిజనులు అక్షరాస్యత లేకపోవడం, సామాజిక స్పృహ లేకపోవడం ద్వారా వీరు వీరి సాహిత్యాన్ని ప్రేరేపించలేకపోయారు. తర్వాత కాలంలో గిరిజనుల వెతల గురించి, వారి కష్టాలను గురించి, అస్తిత్వధోరణుల గురించి, అప్పటి సమాజంలో కవులు, రచయితలు వీరి చరిత్రను, వీరి మనుగడ విషయాలను కథల రూపంలో నిక్షిప్తం చేశారు.

గూడూరి రాజేంద్ర రావు చెంచి అనే కథ 1932లో వెలువడింది. యానాది కుటుంబం ఎదుర్కొంటున్న ఆర్థిక సమస్యను కథగా మలిచారు. ఇది గిరిజనులకు సంబంధించిన మొదటి కథ. ఇది దక్షిణ మండలం నుండి వెలువడినప్పటికి ఇందులో పాత్రలు మాత్రం ఉత్తర, పూర్వ మండలాల నుండి గిరిజన సమస్యలను చిత్రించిన కథలు ఎక్కువ మొత్తంలో రాయడం గమనించవలసిన విషయం. ప్రస్తుతం ఆధునిక కాలంలో గిరిజనులపై పరిశోధన చేసే ముందు ఆ వర్గంకు సంబంధించిన సాహిత్యంలో మొదటిది, లేదా మొదటివి ఏవి అనే ప్రశ్న వస్తుంది. ఇదే క్రమంలో ఆధునిక కాలంలో వచ్చిన వివిధ ప్రక్రియలో కథను పరిశీలించినప్పుడు మొదటి తెలుగు కథ ఏది అనే దానిపై రకరకాల అభిప్రాయాలు నేటికి అలాగే ఉన్నాయి. దీని మీద విస్తృతమైన చర్చ, పరిశోధనలు, సామినార్ల లో కూడా చర్చ జరుగుతుంది. ప్రస్తుతం ఆధునిక సమాజ సాహిత్యంలో అనేక ప్రక్రియలు వస్తున్నప్పటికీ కథా సాహిత్యంలో

పరిశోధకులు రచయితలు గురజాడ రాసిన దిద్దుబాటును (1910 ఆంధ్రభారతిలో) మొదటి తెలుగు కథగా భావించుకుంటున్నారు. కాని ప్రస్తుతం ఉన్న గిరిజన సాహిత్యం మొదటి గిరిజన కథ ఏది అనే దానిపై అనేక సందేహాలు ఉన్నాయి. అయితే నామమాత్రంగా చెప్పినంత మాత్రాన అది మొదటి కథ అవుతుందా అనేదాన్ని అంగీకరించవచ్చ అనే సందేహం వస్తుంది.

కాబట్టి భావి పరిశోధకులపై మరియు ప్రస్తుతం నిర్వహిస్తున్న సదస్సుల, సమావేశాల్లో మొదటి కథ గురించి చర్చ జరగవలసిన అవసరం ఉంది. దీనిని దృష్టిలో పెట్టుకుంటే చాలా అంశాలు దృష్టికి వచ్చే అవకాశం ఉంది. అయితే ప్రస్తుతం తెలుగు సాహిత్యంలో మాత్రం చింతా దీక్షితులు రాసిన 'సుగాలి' కుటుంబమే మొదటి గిరిజన కథగా చెప్పుకుంటున్నారు. అయితే ఇటీవల కాలంలో గిరిజన జీవితాల పై వచ్చిన కథలను జీవన్, జయధీర్ తిరుమలరావు లాంటి రచయితలు కథా సంకలనం చేశారు. అందులో అప్పటి కాలానికి గిరిజనుల మొదటి కథ గురించి చింతా దీక్షితులే తొలి గిరిజన కథకుడని అనేవారు. కానీ ఆయన కన్నా దశాబ్దం ముందే 'చెంచి' అనే గిరిజన కథ (భారతి పత్రిక 1932లో) కథను గూడూరు రాజేందర్రావు అనే రచయిత రాశారు. ఇదే తొలి గిరిజన కథ అని అతని రచనలు సంకలనం చేసిన పి. వేణుగోపాలకృష్ణ నిర్ధారించాడని ఇప్పపూలు కథా సంకలనానికి ముందు మాట రాసిన జయధీర్ తిరుమలరావు వివరించారు. అందువలన మొదటి గిరిజన కథ ఏది అనేది అంశంపై చర్చలు జరగాల్సిన అవసరం ఏర్పడింది. గోపాలకృష్ణ అభిప్రాయం ప్రకారం చెంచిని మొదటి గిరిజన కథగా అంగీకరిస్తే సాహిత్యంలో ఆరుద్ర లాంటి ఉన్నత పరిశోధకులను విస్మరించినట్లు అవుతుంది. కాబట్టి గిరిజన సాహిత్యంలో మరింత లోతైన పరిశోధన జరగాల్సిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది.

ఇప్పటివరకు 'సుగాలి' కుటుంబం అనే కథనే గిరిజన సాహితంలో మొదటి కథగా అంగీకరించిన వాళ్లలో ఆరుద్ర, వల్లంపాటి వెంకటసుబ్బయ్య ముఖ్యులు. చింతా దీక్షితులపై వ్యాసాలు రాసిన వారందరూ కూడా దీన్ని మొదటి కథగా అంగీకరించారు. కొంతమంది సాహిత్యకారులు అంగీకరించనంత మాత్రాన దాన్ని మొదటిదని ముద్ర వేయలేం కదా,అలా చెంచి కథను మొదటి కథగా అంగీకరించడమే చింతా దీక్షితులే మొదటి గిరిజన కథకుడు అని అనడానికి చాలా ఆధారాలు ఉన్నాయి. ప్రామాణిక ఆధారాలు పరిశీలించినట్లయితే చెంచి కథ భారతి పత్రికలో 1932లో వెలువడినట్లు చూపించాడు. అది కాకుండా మొత్తంగా గూడూరు రాజేందర్రావు రాసిన కథలను సంకలనం చేసినట్లు ఆధారాలు చూపించారు. ఈ కారణాల వలన జయధీర్ తిరుమల రావు లాంటి ప్రముఖ పరిశోధకులు చెంచి కథను మొదటి గిరిజన కథగా అంగీకరించాలనిపిస్తుంది. చింతా దీక్షితుల రచనలు దాదాపుగా సాహితీ పత్రికల్లోనే ప్రచురితమయ్యాయి. చింతా దీక్షితులు రాసిన కొన్ని కథలను ఏకాదశి పేరుతో 1925 వ సంవత్సరంలో వెలువరించారు.

ఇప్పటివరకు తెలంగాణ గిరిజనులను ఉద్దేశించి అనేక గిరిజన కథా సంపుటాలు వెలువడినాయి. అడవిలో వెన్నెల బి.యస్. రాములు 1985, ఇప్పపూలు బోయ జంగయ్య 1992, భద్రాచలం మన్యం కథలు ఏ. విద్యాసాగర్ 2012, కొండ కోనల్లో దిలావర్ 2014, గోదావరి గాథలు ఫణికుమార్ 2011, రేలపూలు సమ్మెట ఉమాదేవి 2017, చప్పుడు పద్ధ అనసూయ 2019, ఝుళి సూర్య ధనుంజయ గారు 2022, యాడి అజ్మీర సిల్మా నాయక్ 2024, గిరిజన కథా సంపుటాలను తెలంగాణ రాష్ట్రంలో గిరిజన బతుకు చిత్రాలను కథలుగా రాశారు. 2004లో ఇప్పపూలు కథా సంకలనం జీవన్, జయదీర్ తిరుమలరావు సంపాదకత్వంలో గిరిజన కథా సంకలనం వచ్చింది. ఖమ్మం జిల్లా గిరిజన జీవితాన్ని శిరంశెట్టి కాంతారావు సమిధలు 2011 కథలో చిత్రించారు. అల్లం రాజయ్య రాసిన కథలన్నీ భూమి పోరాటం కోసం రాసిన కథలే. ఎదురు తిరిగితే, దున్నేవాడిదే భూమి, అడవి మనిషి, సృష్టికర్తలు, మొదలైన కథలు 1970-1980

మధ్యకాలంలో రాసినవే. ఎదురు తిరిగితే 1975లో సామాన్యుల తిరుగుబాటు గురించి చిత్రించబడింది. తాడిగిరి పోతరాజు రాసిన మోదుగు పూలు, 1975లో కమ్యూనిస్టు పార్టీలో పోరాట యోధుల గిరిజన జీవితాలను చిత్రించారు. నిఖిలేశ్వర్ రాసిన సూర్యుడు కథ నక్సలైట్ గా మారిన యువకుడి పోరాటం పటిమను తెలియజేస్తుంది.

1979లో అల్లం రాజయ్య రాసిన భూమి అనే కథలో రైతుల పోరాటాన్ని ధైర్యాన్ని చిత్రించింది. దట్టమైన అడమల్లో కనీస సౌకర్యాలు లేని నీటి కోసం వారు పడే అవస్థలను సాహు రాసిన కన్నీటి నీటికథను 1981లో సృజన చిత్రించింది. ఇతను 1982లో నిర్ణయం రక్తపంజర, పెళ్లి కావాలి, ఐదు రూపాయలు జెండా, కథలు అన్ని సృజన పత్రికల్లో అచ్చయ్యాయి.

బి.ఎస్. రాములు రాసిన అడవిలో వెన్నెల 1984 గిరిజన పోరాట కథా సాహిత్యంలో అద్భుతమైన దృశ్యకావ్యం లాంటిది. ఈ కథలో గిరిజనుల సంస్కృతి, అలవాట్లు అడుగడుగునా గోచరిస్తాయి. గిరిజన గూడలలోని జీవితాన్ని వారి గుండె నిర్భరాన్ని, నాగరికులైన వ్యాపారుల చేతిలో వారు మోసపోయిన తీరును గోపి, భాగ్యలక్ష్మి 1993లో జంగుబాయి కథలో నిక్షిప్తం చేశారు. వంట గదిలో ఉండే స్త్రీ బయట సమాజంలోకి రావడం కోసం చేస్తున్న ప్రయత్నాన్ని బురద కథలో తెలియజేశారు. షామకారు గిరిజనుల నిరక్షరాస్యతను ఆసరాగా చేసుకొని, వారిని ఏ విధంగా వేధించుకున్నారో పి చంద్ రాసిన అనామతు ఖాతా అనే కథ 1990 లో తెలుపుతుంది. ఉద్యమ నేపథ్యాన్ని వాటి విషయాన్ని చర్చించిన కథ ఫణి కుమార్ రాసిన అన్నలొచ్చిండ్రు 2001 కథలో రాశారు.

2014లో విరసం వారు 2005-2012 మధ్యకాలంలో వచ్చిన కథల్ని దండకారణ్య కథలు అనే సంపుటాన్ని వెలువరించారు. ఇందులో మొత్తం 15 కథలున్నాయి. ఇందులో కొన్ని గిరిజనులకు సంబంధించిన కథలున్నాయి. 2015లో “అరుణతార” కథా సంపుటాలుగా మొత్తం 12 వేశారు. అందులో బుదీ అనే సంపుటిలో రవి బి.ఎస్. రాములు రాసిన గిరిజన కథలు రెండున్నాయి. అలాగే అడవిలోని వెన్నెల కథా సంపుటిలో బి.ఎస్.రాములు గారు రచించిన కథ. అట్లాగే నెలమ అనే కథా సంపుటిలో పి. చంద్ రాసిన అనామతు ఖాతా మొదలైనవి ఉన్నాయి

2009లో ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ప్రాచ్య లిఖిత గ్రంథాలయం మరియు పరిశోధనాలయం వారు ఆచార్య జయధీర్ తిరుమల రావు ప్రధాన సంపాదకులుగా డా: జె. రాజారాం గారు సంపాదకులుగా బంజారా మౌఖిక కథలు అనే కథా సంకలనాన్ని వెలువరించారు. ఇందులో ఇరవై (20) అంశాలకు సంబంధించిన మొత్తం 91 కథలున్నాయి. బంజారా సమాజానికి అద్దంపట్టే కథలు ఇందులో ఉన్నాయి. ఇది పరిశోధనాత్మకంగా మౌఖిక రూపంలో సేకరించి లిఖిత రూపంలో ముద్రించిన గ్రంథం.

2011లో ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వ ప్రాచ్యలిఖిత గ్రంథాలయం మరియు పరిశోధనాలయం వారు ఆచార్య శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యం గారు ప్రధాన సంపాదకులుగా, డా: ఎ. సిల్మానాయక్ సంపాదకులుగా నల్లగొండ జిల్లా బంజారా మౌఖిక కథలు అనే కథా సంపుటాన్ని వెలుగులోకి తెచ్చారు. ఇందులో ప్రధానంగా ఆరు అంశాల్లో 54 కథల్ని విశ్లేషించడం జరిగింది. ఇవి కూడా బంజార సమాజం నుండి మౌఖిక రూపంలో సేకరించి గ్రంథరూపంలో వెలువరించడమైనది.

2014లో సెంటర్ ఫర్ దళిత్ ఆదివాసీ స్టడీస్ అండ్ ట్రాన్స్లేషన్ యూనివర్శిటీ ఆఫ్ హైదరాబాద్ వారు డాజె. రాజారాం సేకరించిన మౌఖిక కథల్ని విన్న కథలు బంజారా నోటి కథల విశ్లేషణ అనే పేరుతో కథా సంపుటిని వెలువరించడమైనది. ఇందులో ఐదు అంశాల్లో 25 కథల్ని విశ్లేషించడమైనది. ఇవి పరిశోధన కథల గురించే అయినా బంజారా సమాజానికి చెందిన కథా సంకలనం.

గోదావరి గురించి ప్రమాదం జరిగే ముందు మోగించే తుడుం ను ఒక శబ్దంగా వాయిస్తారు. దీన్ని తుడుం కథలో చర్చించారు. టి.ఎస్. జగన్మోహన్ రాసిన 'కడిగడు నీళ్లలో దీపపు పురుగు' మరియు పులుగు శ్రీనివాస రాసిన 'కబ్జా' వంటి కథలు గిరిజనుల జీవితాలకు ప్రతిఫలాలు. పి చంద్ గారు 2000 సంవత్సరంలో 'హత్య' కథను రాశారు. ఎం.వి. రామిరెడ్డి గారు రాసిన కథ శిశుమల తండా, విజయ రాసిన 'మూలకొత్తే దృశ్యం' కథలో గిరిజన బతుకు చిత్రాలను చిత్రించారు. ఏ విద్యాసాగర్ భద్రాచలం మన్యంకథలు అనే కథ సంపుటిని రాశారు. ఇందులో అటుకిన్నెరసాని ఇటు కిన్నెరసాని, చెట్టు కింద ఆఫీసు, ఇద్దరు ఉండాలి సారు అనే మొదలగు కథలు కొండరెడ్ల జీవితలు మరియు బంజారా జీవితాలు అద్దం పడతాయి.

గీతాంజలి రాసిన యాడి 1999 కథలో బంజారా జాతి తల్లి ప్రేమను గురించి అర్థమమతుంది. తెలంగాణలో సేకరించిన మౌఖిక కథలలో చాలా సేకరించిన్ కవి డాక్టర్ జా. రాజారాం గారు సంపాదకత్వలో 2009లో తెలంగాణ బంజారా మౌఖిక సాహిత్యం అనే కథా సంకలనం రాశారు. వరంగల్ జిల్లా లంబాడి తెగకు చెందిన భూక్య తిరుపతి నాయక్ వరంగల్ వాస్తవ్యులు ఇతను కాక్లా కథను రాశారు. ఇతను హైదరాబాద్ కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయంలో పనిచేస్తున్నారు. మళ్లీపురం జగదీష్ విజయనగరం కు చెందిన గిరిజన రచయిత. ఇతను గాయం అనే మూడు కథలతో సంకలనం, పదికి పైగా గిరిజన కథలు రాశారు.

గిరిజన కథ వస్తుమ పరిణామం: ప్రపంచీకరణ నేపథ్యంలో గిరిజనులైన లంబాడీలు మరియు కొండరెడ్లు సంక్షేమన్ని ఎదుర్కోవడం గురించి బోయ జంగయ్య గారు 2004లో ఇప్ప పూలు కథను రాశారు. అడవిలో దొరికే ప్రకృతి సంపాదన దోచుకుంటున్నారని వీరిపై పోలీస్ శాఖ, వారు ఎక్సైజ్ శాఖ వారు అక్రమ కేసులు పెట్టి స్త్రీలను లైంగికంగా చిత్రహింసలు పెట్టిన తీరును ఈ కథలో మనం చూడవచ్చు. జీవన్ రాసిన మరో కథ పోటెత్తిన జనసంద్రం ఈ కథలో గోదావరి నదిపై పోలవరం ప్రాజెక్టు నిర్మాణం కారణంగా ముంపుకు గురవుతున్న 300 గిరిజన కుటుంబాలు జీవనం కోల్పోతున్న పరిస్థితులను తెలియజేసింది.

సిరంశెట్టి కాంతారావు రాసిన మరొక కథ 'బిగిసిన పిడికిళ్ళు'. గిరిజనుల భూమి సమస్యలను చిత్రిస్తుంది. గిరిజనులు పోడు వ్యవసాయం ద్వారా సాగులోకి తెచ్చుకున్న భూములను అధికారాన్ని ఉపయోగించుకుని నాగరికులు అక్రమంగా దోచుకున్న తీరు ఈ కథలో విశ్లేషించబడింది.

తుమ్మేటి రఘువోత్తం రెడ్డి రాసిన 'పనిపిల్ల' కథలో కరువు కాటకాలతో గిరిజన జీవితాలలు తాండవమాడే ఆకలికేకలు గురించి చెప్పబడింది. వరంగల్ జిల్లాకు చెందిన గిరిజన రచయిత భూక్య తిరుపతి నాయక్ 'కాక్ల' కథను రాశారు. ఇందులో గిరిజన తెగలలో బంజారాల సంస్కృతి, సాంప్రదాయాలను, ఆచార వ్యవహారాలను, ముఖ్యంగా నమ్మకాలను ప్రధాన వస్తుమగా చేసుకుని కథ రాయడం జరిగింది.

పి. చంద్ గారు 'హత్యకథ' ను రాయడం జరిగింది. గోండుల జీవితానికి సంబంధించిన ఈ కథ దేవాపూర్ కొండల్లో నివసించే జీవితాలను కథా వస్తుమగా తీసుకొని రాశారు. అజ్మీర సిల్మా నాయక్ గారు 'యాడి' అనే కథ సంపుటిలో అడ్డ కూలీలు కథలో బంజారా స్త్రీలను గిరిజనేతరులు ఈ విధంగా మోసం చేశారు. ఈ కథలో తెలియజేశారు.

కోయ జీవిత కోణాలను ఇతివృత్తం చేస్తూ ఆమె గిరిజన జాతిలో పుట్టిన బిడ్డగా కథలు రాసిన పద్దం అనసూయ గారు 2019లో చప్పుడు కథా సంపుటిని వెలువరించారు. 'మూగబోయినశబ్దం' ఈ కథను పద్దం అనసూయ గారు రాశారు. ఈమె వృత్తిరీత్యా ఉపాధ్యాయురాలు. కోయ జాతిలో లో చనిపోయిన వ్యక్తి పూర్భం చెప్పడం, గానం

చేయడం, డోలు కొట్టడం ఆనవాయితీ, గురించి ఈ కథలో కోయ జాతి సంస్కృతి, సాంప్రదాయాల గురించి తెలియజేస్తూ చిత్రించారు.

తెలంగాణ పోరాటాన్ని కథా వస్తువుగా తీసుకొని సాహూ 'కాయిదా' కథను రాశారు. ఇందులో పాత్రలు గిరిజన గోండు రైతుల కష్టాలు వ్యవసాయ పనులు మొదలుపెట్టడం నుండి, కోత కోసే వరకు రైతులు పడే కష్టాలను షామకారి అరాచకాలను ఈ కథలో సాహూ తెలిపారు. ఇతను రాసిన మరొక కథ 'రక్తపింజర' ఇందులో కూడా తెలంగాణ గిరిజన పోరాటాలను కథా వస్తువుగా తీసుకొని కథా నిర్మాణం చేయడం జరిగింది.

కొమురం భీం కథను భూపాల్ రచించారు. కొమురం భీం గోండు తెగవారు. కొమురం అనేది అతని ఇంటి పేరు ఆదిలాబాద్ జిల్లాలోని అడమల్లో నివసించే గిరిజనుల్లో చాలా తెగలు ఉన్నాయి. వారి గురించి కొమురం భీం కథను చిత్రించారు. ఉప్పుల నరసింహం రాసిన 'బియ్యం' కథలో ఎరుకల తెగకు చెందిన పాపమ్మ రోజంతా బుట్ట అల్లి కుటుంబం అవసరాల కోసం పాటుపడుతుంది

ఎరుకల జీవితానికి ఆర్థిక అవసరాల గురించి బియ్యం కథలో చూడవచ్చు. 'వలయం' కథలో బంజారాలకు సంబంధించిన నాటుసారా, ఇప్ప పూలు గురించి 2015 లో పెద్దింటి అశోక్ కుమార్ గారు రాశారు. ప్రభుత్వ పథకాలలో భాగంగా గిరిజన సంక్షేమం కోసం ప్రభుత్వం పథకాలు ప్రవేశపెట్టింది. అవి గిరిజనుల అభివృద్ధికి దోహదపడకుండా మరింత ఆర్థిక లోటు అనుభవించేలా చేస్తున్నాయి. ఆ క్రమంలో పేదరికం ప్రభుత్వ పథకాల తీరును విశ్లేషిస్తూ బోయ జంగయ్య అడవిపూలు, కొండవీటి సత్యవతి గూడు, చెలగాటం చైతన్య ప్రకాష్, సంబు ఆక్క ఫణి కుమార్ గిరిజన కథలను చిత్రించారు. అదే క్రమంలో గిరిజన రైతులు రుణాలు ఎక్కువగా అయి అక్కడ ఇక్కడ అప్పులు తీసుకున్న క్రమాన్ని 'అనమతు ఖాతా' కథలను ద్వారా పి చంద్ గారు, ఏడు రూపాయలు సాహూ షామకారి, యాడి సిల్మా నాయక్ గిరిజన కథలను రాశారు.

అమాయకత్వం, నిరక్షరాస్యత, సమాజ దోపిడీకి గురమతున్న గిరిజనులు గురించి మలుపు, తుడుం కథలను అల్లం రాజయ్య గారు రాశారు. బి.ఎస్. రాములు గారు అడివిలో వెన్నెల కథను చిత్రించారు. గొరిల్లా కథను పి. చంద్ గారు వివరించారు. ముట్టడి కథను ముదిగంటి సుజాత రెడ్డి చిత్రించారు. భూమి నీరు గాలి నిప్పు ఆకాశం పంచభూతాలు గిరిజనులకు వాటితో దగ్గర సంబంధం ఉంది. వర్షాలు పడకపోతే ప్రకృతిని పూజించి ఆరాధిస్తారు. ఈ క్రమంలో వీరు పడుతున్న కష్టాలను వైవిధ్య భరిత జీవితాలను గురించి కన్నీటి కథ సాగు, చింత సాలక్క ఫణి కుమార్, భూమి కోసం ఏ. విద్యాసాగర్, ఇప్ప పూలు బోయ జంగయ్య కథలను రాశారు.

వరంగల్ జిల్లా వాస్తవ్యులు ఫణి కుమార్ గారు రాసిన గోదావరి గాథలు అనే తొలి సమగ్ర గిరిజన కథ సంపుటిలో తెలంగాణ ప్రాంత గిరిజనుల బతుకు చిత్రాలను, గోదావరి ప్రవాహం వచ్చినప్పుడు, గోదావరి చుట్టూ మండే పరిసర ప్రాంతాలు, వారు పడే ఇబ్బందులను జీవిత సమస్యలను చిత్రించారు.

ఖమ్మం జిల్లా భద్రాచలం సమీకృత గిరిజన అభివృద్ధి సంస్థలో ప్రాజెక్ట్ ఆఫీసర్ గా పనిచేసిన ఐ.ఏ.ఎస్ అధికారి తన అనుభవాలను అక్షర రూపం ఇచ్చి 1993లో భద్రాచలం మన్యం కథలు పేరుతో ఉన్న కథా సంపుటి ని వెలువరించారు. విద్యాసాగర్ గారు భద్రాచలం తో పాటు ఖమ్మం జిల్లాలో అనేక ఆదివాసి గూడాలను గురించి, వారి భాష గురించి కథలో చిత్రించారు.

ఖమ్మం జిల్లా ఉపాధ్యాయ వృత్తిలో కొనసాగుతున్న సమ్మెట ఉమాదేవి గారు రేలపూలు అనే గిరిజన కథా సంపుటిని ఆవిష్కరించారు. ఈ కథల్లో పూర్తిగా బంజారా జీవితాలను బంజారా బ్రతుకులను కండ్లకు కట్టినట్లుగా తన కథల్లో చిత్రించారు. ఇందులో ఉన్న 17 కథలు తండావాసుల చరిత్రను తెలియజేస్తాయి.

తెలంగాణ రాష్ట్రం ఏర్పడిన తర్వాత 2014వ సంవత్సరంలో దేలావర్ రాసిన గిరిజన కథా సంపుటి కొండకోనల్లో. గిరిజనుల్లో బంజారాల్లో అనుభవిస్తున్న కష్టాలను తమదైన ప్రపంచంలో నివసిస్తున్న లంబాడీల చిత్రాలను యదార్థంగా కథల్లో చెప్పిన ప్రొఫెసర్ సూర్య ధనంజయ్ గారు ఝోళి అనే గిరిజన కథ సంపుటిలో 12 కథలను చిత్రించారు. ఇదే క్రమంలో యువ రచయిత అయిన రమేష్ కార్తీక్ నాయక్ కవిత్వంతో పాటు కథను కూడా రాశారు. లంబాడ తెగలలో ఉన్న సమస్యలను, జీవిత సత్యాలను, డావ్లో అనే గోర్ బంజార కథల సంపుటి ద్వారా 8 కథలను రాశారు. ఈ విధంగా ఎందరో రచయితలు ఇప్పటివరకు అనేక గిరిజన జీవిత గాథాలను కథల్లో నిక్షిప్తం చేస్తున్నారు.

ముగింపు:1990 తర్వాత ప్రపంచీకరణ పేరుతో కొత్త జీవనవిధాన మనుగడ ప్రారంభమై, బలిగొన్న జీవితాల్లో గిరిజనులు మొదటి వరుసలో ఉన్నరు. అడవి పై ప్రత్యేక చట్టాలు రావడం, భూమి ఆక్రమణ అవసరాల కోసం ప్రభుత్వం నూతన పాలసీలను, వివిధ అంశాలను రూపొందించడం మూలంగా ముఖ్యంగా గిరిజనుల భూములు నష్టపోవడం జరిగింది. దానికి ప్రధాన కారణం పారిశ్రామిక మార్కెట్ వ్యవస్థ రావడం, సరళీకరణపేరుతో గిరిజనులను స్థానభ్రంశం చేయించడం జరిగింది. తర్వాత కాలంలో అనేక సాహిత్య ఉద్యమాలు, సామాజిక కార్యక్రమాలు పేదప్రజల తరపున ఆవిర్భవించిన చివరికి గిరిజనుడు పేదవాడిగా, కార్మికుడిగా మారిన క్రమాన్ని ప్రైవేటీకరణ నేపథ్యంలో వచ్చిన కథలను పరిశీలన చేయడం జరిగింది.

ప్రపంచీకరణ మూలంగా వచ్చిన మానవ సంబంధాల్లో వచ్చిన మార్పులు, సంస్కృతిని విచ్ఛిన్నం చేసిన విషయాలు, పారిశ్రామిక రంగాన్ని ఏర్పాటు చేసి, మానవ వనరులను మార్కెట్ వైపుకు మళ్లించిన తీరును, ముఖ్యంగా సాంస్కృతి, సాంప్రదాయాలలో విపరీతమైన మార్పులు వచ్చిన విషయాలను గిరిజన సాహిత్యంలో కథ, నాటిక, కవిత్వం, నానిలు, నవల వచ్చినప్పటికి పూర్తిస్థాయి సాహిత్య సృష్టి జరగలేదు. చరిత్రలో మరుగునపడిన ఎన్నో చారిత్రక విషయాలు, ఉద్యమ వీరులపోరాట విషయాలను గురించి ఇంకా ఎన్నో రచనలు జరగాలని కాంక్ష.

గిరిజన కథల గురించి కేవలం తెలంగాణ ప్రాంత పరిధి, పరిమితికి లోబడి ఉన్నాయని విశ్లేషించడం జరిగింది. ఇంకా గిరిజన సాహిత్యానికి ఎంతో గొప్ప సాహిత్య అంశాల గురించి పరిశోధన జరగాలని భావిస్తున్నాను. నేను చదివిన ప్రతి కథలో గిరిజనుల బాధలు, బాధ్యతలు, భూఅస్తిత్వం, గిరిజనుల నేపథ్యం, శ్రామిక జీవితం, బాంధవ్యాల గురించి వివరిస్తూ ముఖ్యంగా గిరిజన కథా సంపూటాల్లో సగానికి పైగా కథలు వాస్తవంగా జరిగినవే. రచయితలు పాత్ర చిత్రణ చేయడంలో కూడా చాలా అద్భుతమైన పాత్రలను గమనించవచ్చు. తెలంగాణ ప్రాంత గిరిజనుల కష్టాలను, కన్నీళ్లను వారి భూమి అన్యాక్రాంతమైన విధానం గురించి రచయితలు కథలు రాయడం గొప్ప విశేషం.

గిరిజన సాహిత్యంలో ఇంకా ఎన్నో నూతన పరిశోధనలలో భాగంగా ప్రాచీనాఅంశాలు, పోరాట చరిత్రలు, వీరుల గాథలు, ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యంలో ఎన్నో గిరిజన సాహిత్య పాత్రల సన్నివేశాల గురించి భావి పరిశోధకులు పరిశోధన చేయవలసిన పని. మరొక రెండు విషయాలు ఏమిటంటే గిరిజన సాహిత్యం ఒక బలమైన సాహిత్యవాదంగా ప్రేరణ జరగాలని కాంక్షిస్తూ, గిరిజన పోరాటవీరుల గురించి చారిత్రక విషయాల గురించి, గిరిజన సాహిత్యం గురించి కాలగర్భంలో కలిసి ఉన్న గిరిజన సాహిత్యాన్ని

వెలికితీసి గిరిజన సాహిత్యానికి మరింత ప్రస్ఫుటం చేయవలసిన బాధ్యత రాబోయే భావి పరిశోధకుల మీద ఆధారపడి ఉంది.

తెలుగు సాహిత్యంలో దళితవాద సాహిత్యం, ముస్లిం మైనార్టీసాహిత్యం, బిసి వాద సాహిత్యం వివిధ అస్తిత్వ వాద, ప్రాంతీయ సాహిత్యాలు తమ నేపథ్యాన్ని, చరిత్రను, వర్తమాన విషయాలను కథగా మలిచాయి. కానీ గిరిజన సాహిత్యంలో కథ పురుడు పోసుకున్నది మాత్రం గిరిజన జీవితాల వాస్తవిక జీవనం నుండే. ప్రతి కథ, ప్రతి రచయిత వాస్తవ జీవితాలను తమ కండ్లకు కట్టినట్లుగా చూపడం, కథ చదుమతున్న క్రమంలో ఆ పాత్రలలో మనం మునిగిపోవడం గమనించడం జరిగింది. ముఖ్యంగా అన్ని వాదాలుగా సాహిత్య ధోరణులుగా విభజించబడిన, తెలుగు సాహిత్యం ఇంకా గిరిజన వాద సాహిత్యాన్ని పరిపుష్టి చేయలేకపోయింది. కాబట్టి భవిష్యత్తు కాలంలో యువ కములు, రచయితలు గిరిజన సాహిత్యం పై మరింత లోతైన పరిశోధన చేయవలసిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది.

ఉపయుక్త గ్రంథ సూచి :

1. అనసూయ, పద్దం చప్పుడు గిరిజన కథా సంపుటి,ఖమ్మం, 2020.
2. అయిలయ్య, బన్న కాలువ మల్లయ్య కథలు, తెలంగాణ జన జీవితం, కాకతీయ విశ్వవిద్యాలయం, వరంగల్.
3. ఉమాదేవి, సమ్మెట రేలపూలు, కవిర్ణ ప్రచురణాలు
4. కాలువ మల్లయ్య,నూట పదేళ్ల తెలుగు కథ విభిన్న ధోరణులు, తెలుగు అకాడమీ హైదరాబాద్, 2003.
5. కర్ర ఎల్లారెడ్డి, తెలంగాణ కథ, 2006-2009.
6. గోనా నాయక్, భారతదేశంలోబంజారాలు, కేంద్రీయ విశ్వవిద్యాలయం, హైదరాబాద్, 2005.
7. చీనియ నాయక్, బంజారా చరిత్ర సంస్కృతి- ప్రగతి, అనంతపురం, ఆంధ్ర ప్రదేశ్ 1998.
8. చింతా దీక్షితులు, గిరిజన కథ.
9. చెన్నయ్య, జే తెలంగాణ గిరిజన భాషా సాహిత్యలు, ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు, హైదరాబాద్, 2017.
10. జయధీర్ తిరుమల్ రావు, ఇప్పపూలు, ప్రతిభా ప్రచురణలు, ఖమ్మం.
11. దిలావర్, కొండకోనల్లో, సమతా ప్రచురణాలు, పాల్వంచ, ఖమ్మం, 2014.
12. ఫణికుమార్, గోదావరి గాదలు, అలకనంద ప్రచురణాలు, 2011
13. బాలగోపాల్, కె.ఆదివాసులు, మానవ హక్కుల వేదిక, ప్రచురణలు, 2005
14. రాములు, బి.యస్, ఆధునిక కథ సరిత్సాగరం, కరీంనగర్ జిల్లా కథలు విశాల సాహిత్య, అకాడమీ, హైదరాబాద్.
15. రమేష్ కార్తీక్ నాయక్, డావ్లో, నిజామాబాద్, 2022,
16. రాజారాం, జె. నల్గొండ జిల్లా బంజారా మౌఖి కథలు, హైదరాబాద్, 2009.
17. సూర్య ధనుంజయ్, కేసుల బంజారా కథలు, తెలుగు సాహిత్య అకాడమీ, హైదరాబాద్, 2022.
18. శైలమ్మ జీ, తెలుగు కథ సాహిత్యం - గిరిజన జీవితం, ద్రవిడ విశ్వవిద్యాలయం, కుప్పం, 2011.
19. సూర్యనారాయణ, భారతదేశం గిరిజన సముదాయం,1983.
20. సిల్మ నాయక్, నంగారా నల్గొండ జిల్లా బంజారా కథలు పరిశీలన, జోత్స్న కళా పీఠం, హైదరాబాద్, 2005.